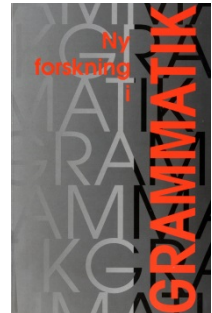

Ny Forskning i Grammatik

Titel: En ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk
Forfatter: Ivan Häuser
Kilde: Ny Forskning i Grammatik 18, 2011, s. 81-104
URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nfg/issue/archive>

© Forfatterne og Institut for Sprog og Kommunikation, Syddansk Universitet, 2011

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre numre af Ny Forskning i Grammatik (1993-2012) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

En ekspressiv kategori, eksemplificeret på russisk

Ivan Häuser

Denne artikel er stort set identisk med executive summary i min PhD-afhandling

Hen imod en følelsernes grammatik

I 1995 blev der i Duisburg afholdt et symposium til ære for lingvisten og antropologen Anna Wierzbicka. Bidragene fra symposiet blev efterfølgende udgivet i form af en artikelsamling med titlen *The Language of Emotion*¹; her gjorde Ad Foolen status over forskningen på området følelse og sprog og stillede en række opgaver til den videre forskning. Foolens spørgsmål indgår i udgangspunktet for denne afhandling, der således skriver sig ind i den forskningsmæssige tradition. Det undersøges i min PhD-afhandling, hvordan følelser udtrykkes af afsender og vækkes hos andre gennem sproglige midler. Antagelsen er, at der kan identificeres fællestræk som udgør et særligt lingvistisk system for følelseres interaktion med sproget. Systemet forsøges afdækket inden for det moderne russiske sprog og beskrevet som en ekspressiv kategori – en “følelsernes grammatik”.

Der har tidligere været forsket i følelse og sprog, men kun i form af delstudier, der ikke dækker sproget som helhed. Min afhandling behandler morfologi, syntaks, leksikon samt kulturspecifikke forhold, der påvirker reglerne for sprogbrugen.

Det undersøges ikke, hvordan forskellige socialgrupper bruger følelse i sproget; ej heller er intonation omfattet af undersøgelsen. Ambitionen

1. Foolen, Ad (1997): *The expressive function of language: Towards a cognitive semantic approach. The Language of Emotion*, edited by Susanne Niemeier, René Dirven. Amsterdam. John Benjamin's Publishers.

er ikke at give nogen udtømmende redegørelse for sprogets ekspressive fænomener, men at identificere generelle fakta og hovedtræk i ekspressiviteten. Undersøgelsen begrænses til skriftlige tekster, hvoraf en væsentlig del dog er nedskrevet talesprog.

Følelser

Følelser ligger bag al kommunikation; de er vores subjektive forhold til verden. Som udførligt beskrevet i Frijda (1986) fremkaldes de af begivenheder, vi bedømmer som gunstige eller ugunstige for vores interesser. De er altså et resultat af en hurtig, råskitseagtig vurderingsproces, som gør det muligt for os at træffe beslutninger spontant. Af samme grund kan vurderingerne være forhastede i stil med “skyd først, spørg senere”.

Følelser kan være blandede og derfor uudgrundelige. De er karakteriseret ved polysemi, dvs. de har flere betydningsmuligheder, fx: Jeg kan græde af sorg, hvis en nær person dør fra mig, men også på grund af en ideologisk tilfredsstillelse (som da Jesse Jackson græd ved Obamas indsættelse som præsident), og jeg kan græde af kunstnerisk nydelse, når jeg hører Don Giovanni. Polysemien eller uudgrundeligheden er et fællestræk for følelser og sprogets ekspressive udtryk, jf. figuren overfor:

Figuren viser, at et kropssprogligt følelsesudtryk som ‘gråd’ og sproglige følelsesudtryk såsom diminutiver, interjektioner og kraftudtryk har det tilfælles, at de dækker et bredt spektrum af betydningsmuligheder. “Invariansen er ‘nærhed’, afsender er bevæget”.

Ekspressivt sprog

Sproget har brug for en ekspressiv funktion, fordi kropssprog² alene (som dyrene må nøjes med) ville være for udifferentieret til det liv, mennesker lever. Komplekse følelsesmæssige forhold skal kunne kommunikeres og integreres med rationel tankegang og sproglig nuancering.

2. Ved ‘kropssprog’ skal i afhandlingen forstås såvel kropslige udtryksformer (ansigtsudtryk, gestikulation, etc.) som andre nonverbale signaler, herunder lydsignaler (forskellige former for skrig, knurren, piven etc.). Ordet ‘kropssprog’ bruges således synonymt med ‘paralingvistik’.

Gråd

Tilfreds- stillelse	Lettelse	Glæde	Nærhed	Sorg	Vrede	Afmagt
------------------------	----------	-------	--------	------	-------	--------

[Diminutiv]

Kærlig- hed	Nydelse	Medfølelse	Nærhed	Bagatel- lisering	Hån	Foragt
----------------	---------	------------	--------	----------------------	-----	--------

[Interjektion]

Glæde	Nydelse	Over- raskelse	Nærhed	Skræk	Frustra- tion	Sorg, vrede
-------	---------	-------------------	--------	-------	------------------	----------------

[Kraftudtryk]

Glæde	Nydelse	Over- raskelse	Nærhed	Skræk	Frustra- tion	Sorg, vrede
-------	---------	-------------------	--------	-------	------------------	----------------

Det ekspressive sprog er tættere på virkeligheden og mere umiddelbart end det neutrale, ikke-ekspressive sprog. Følelserne er til stede samtidig med, at der kommunikeres, således at sproget viser følelse.

Der kan argumenteres for, at interaktionen mellem følelse og sprog foregår gennem to modsatrettede mekanismer, der er forenet i sproget, og hvor den ene styres af følelsernes afsenderorienterede system, den anden af sprogets logiske system. På den ene side synes følelser at invadere sprogsystemet og støde sammen med det i form og indhold. På den anden side er der også mange eksempler på, at sproget får styr på følelserne og integrerer dem fuldt ud i sprogsystemet.

Dér, hvor følelser har styringen, er følelserne analogt indkodet. Dette gælder fx i de tilfælde hvor de følelsesladede udtryk ligner virkeligheden (fx *åh, ups, av, bang, plask*) og er mindre abstrakte end sprogets symboler. Endvidere gælder det i de tilfælde, hvor tegnet for det følelsesladede udtryk synes at være motiveret, fx det forhold, at et kraftudtryks længde kan svare til varigheden af den smerte, udtrykket skal tjene som lindring

for, eller det forhold, at rim skaber en illusion om en tættere fysisk sammenhæng mellem de ord, der har samme lydbillede.

Følelsesudtryk kan imidlertid også være digitalt indkodet og være lige så langt fra virkeligheden som andre konventionelle, abstrakte symboler og fuldt integreret i sprogets system (fx ekspressive derivater, fx 'sønneke', partikler uden afvigende lydbillede, fx 'vel nok').

Der er endvidere ord, der er betegnelser for følelser (såsom 'græde, 'le'); disse ord står for 'begrebsliggjorte følelser og er ikke ekspressive, når de bruges til at tale om følelser og ikke til at vise følelse. (Erklæringen *Jeg elsker dig* er ekspressiv, når den talende viser følelse samtidig med sit faktuelle budskab om, hvilke følelser han nærer; men *Jeg elsker hende* er ikke ekspressivt, for så vidt som den talende taler *om*, hvilket forhold han har til den pågældende).

Et kunstnerisk sprog er altid ekspressivt, selv om det ofte kan være ikke-umiddelbart og planlagt. Det bliver ekspressivt ved, at afsender fx deler perceptionen af virkeligheden med modtager og/eller kalkuleret bygger modtagers oplevelse op som en sindrig følelsesmæssig argumentation – og derved vækker modtagers følelser.

Ekspressiviteten fylder forholdsvis meget i talesproget og i skønlitteratur. I triviallitteratur som fx en kriminalroman med dialog vil det ofte forekomme, at hen ved 20% af sproget er følelsesladet, hvilket igen betyder, at teksten som helhed opleves som gennemtrængt af ekspressivitet. Det kan kræve disciplin og omtanke at undgå ekspressivt sprog, således som det er påkrævet i fremstillinger, der skal fremstå nøgterne og objektive.

Metode

Med inspiration fra især Durst-Andersen (2011) og Foolen (1996) udvikles en teoretisk ramme til beskrivelse af ekspressiviteten. Centrale begreber i denne teoretiske ramme er *Input*, *Output* og *Intake*. Input er afsenders domæne. Afsender siger noget, fordi han har et behov for at kommunikere. Han træffer flere valg inden han taler: Afsender kan vælge at tale med

- sin *private* stemme eller
- sin *offentlige* stemme

Afsender hører nemlig til i flere grupper. Nogle grupper (fx den nære familie³ og vennekreds) er private; her er sproget indforstået og kommunikationen handler meget om samtalepartners indbyrdes relationer. Det indforståede sprog, der er beregnet på nære relationer, kalder vi sprogets private stemme. Det er det sprog, vi alle er begyndt med at lære som små, og som har sat sig i kroppen på os. Afsender kan også vælge at tale med et sprog, der kan bruges offentligt. Dette sprog, som bruges uden for den snævre bekendtskabskreds, kalder vi sprogets offentlige stemme.

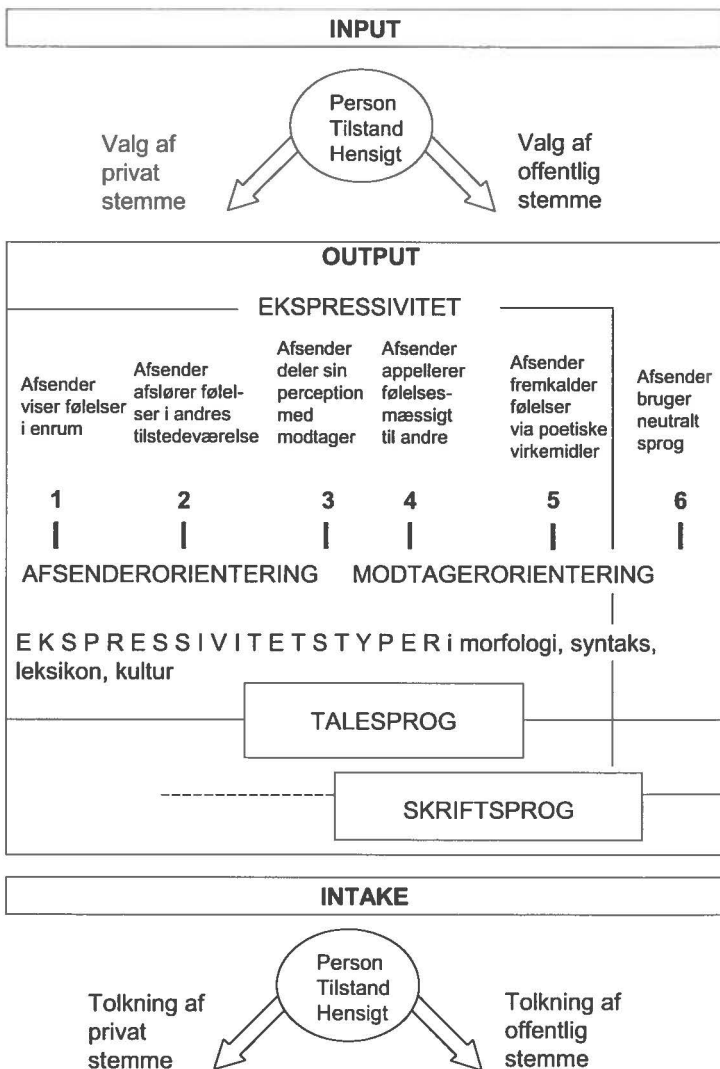
Afsender har endvidere personlige forudsætninger i form af personlighed og identitet og kan være i en situation og tilstand, der kan få betydning for kommunikationen. Han kan fx vælge at:

- udfolde sin personlighed eller holde igen; slippe sit temperament løs
- udfolde subjektive forestillinger om verden, give en subjektiv karakteristik / afsige subjektive domme over andre eller noget
- lade sig påvirke af situationen, han er i; vise sit humør i øjeblikket
- forudsætte noget bekendt og lade noget være underforstået (og overlade til modtager at bruge sin logiske sans og viden om virkeligheden)
- fortælle noget, men også udelade noget
- forsøge at vække følelser hos modtager
- tage hensyn til modtagerens identitet og personlighed, herunder dennes forventninger og følelser.

De muligheder, afsender vælger, kalder vi input, og de valgmuligheder, der er, udgør en særlig inputgrammatik. Denne grammatik har der

3. I Krysins *Sovremennyj russkij jazyk* (2003) redegøres der med eksempler fra litteraturen for det særlige, indforståede sprog, familier bruger i sin interne kommunikation omkring daglige gøremål såsom måltider, oprydning, morgen- og aftenrutiner.

traditionelt ikke være så meget opmærksomhed på⁴. Figuren nedenfor viser en model for inputgrammatikken:

4. Ifølge Durst-Andersen, foredrag holdt på et seminar for danske grammatikere 28.-30. september 2010 i Slagelse

Inputgrammatik er afsenders grammatik, modellen i figuren er afsenders kommunikationsmodel. Figuren viser rækkefølgen: Input → Output → Intake. Input er afsenders udgangspunkt, Output, der er selve det sproglige udtryk, og Intake, der er modtagers forståelse af det sproglige udtryk og dets forankring i kommunikationssituationen.

Inputgrammatikken manifesterer sig fx i afsenders særlige fortællerstil, herunder stilbrud, i hans valg af stemme eller en poetisk funktion. I russisk sprog ses afsenderorienteringen bl.a. i brugen af omvendt ordstilling i narration (med verbet på første plads), i brugen af diminutiver, metonymiske orddannelser og possessivpronominer⁵, i brugen af subjektivt karakteriserende former generelt, fx imperfektiv aspekt⁶ i præteritum og infinitiv samt langformer af adjektiver⁷, i brugen af interjektioner og paralingvistisk sprog med ufuldstændige sætninger. På dansk er partikler markører for afsenderorientering ('Jeg har skam gjort det', 'Det skal nok gå'). Hele denne afhandling handler om, hvordan inputgrammatikken kommer til udtryk.

Inputgrammatikken kan alene observeres og studeres i outputgrammatikken, der er fælles for afsender og modtager og sikrer, at de kan kommunikere med hinanden. Eksistensen af input og inputgrammatikkens særlige karakter kan forklare nogle forhold i output, som ellers ville være vanskelige at forklare og se et system i, herunder sprogets ekspressivitet.

Output

Output er ordene som de falder. (Input og intake kommer ikke direkte til udtryk, de ligger bag det sagte og hørte). Outputgrammatikken be-

5. *Это мамкина книга*, 'Det er mors bog')

6. Jf. Gogol: *И дело. Руки виноваты, зачем бьеди, а не другая часть тела* ('Sådan. Det var hænderne, der var de skyldige – hvad skulle de også tage [den] for? – og ikke nogen anden legemsdel'). Eller: *Вы читали Войну и мир?* (Den imperfektive præteritumsform indeholder en karakteristik af subjektet, på dansk kunne den udtrykkes ved 'Har De læst Krig og fred' eller 'De har vel læst Krig og fred?' i betydningen: 'Tilhører De den kategori af mennesker, der læser et sådant værk som Krig og fred?'). I modsætning til: 'Har De læst Krig og fred?')

7. Jf. Forskellen mellem *она нервная* og *она нервничает*: Begge udtryk betyder på dansk 'Hun er nervøs', men det førstnævnte udtryk er på russisk en subjektiv dom ('Hun er altid nervøs'), det andet er en konstatering, som afsender deler med modtager, der også kan se, at den omtalte person er nervøs lige i øjeblikket.

hersker sprogbrugerne per automatik. Afsender har lært sproget fra barn og følger ubesværet reglerne i sprogets grammatiske system. Som indfødt sprogbruger kan man på grund af grammatikkens rummelighed bare begynde at tale uden helt at have gjort sig klart, hvordan man vil formulere sig og alligevel ende op med at have udtrykt sig sprogligt forståeligt. Hvis outputgrammatikken ikke var der, ville modtager have svært ved at afkode afsenders budskab. Outputgrammatikkens rummelig gør, at den også kan håndtere afsenderorientering, som derfor opleves at være i fuld overensstemmelse med sprogets system⁸. Af samme grund er afsenderorienteringen / inputgrammatikken heller ikke blevet opdaget af lingvister generelt. Outputgrammatikken er det system, der plejer at være beskrevet i fremmedsprogsgrammatikker, og som er genstand for den meste lingvistiske forskning i grammatik.

Intake

Modtagers eget bidrag til forståelsen kalder vi intake. Afsender taler til et intelligent og vidende væsen og kan bevidst og ubevidst undlade at sige noget, som modtager kan regne ud, fordi det kan tages for givet. Afsenders budskab er således sjældent fuldstændigt i sig selv, modtager er nødt til at supplere med sin egen logiske tænkemåde og erfaring (viden om virkeligheden) for at afkode det. Modtager kan også specifikt lægge mærke til, hvad afsender ikke siger, fx hvad afsender bevidst undlader eller dækker over, eller hvad afsender ikke selv ved, ikke selv har forstået eller glemt at tage med i betragtning. Intake er således også et system, en intake-grammatik. Heller ikke dén grammatik har haft stor bevågenhed, om end man har beskæftiget sig med modtagersynsvinklen inden for pragmatik⁹. Intake-grammatikken ligner input-grammatikken i den forstand, at modtager også træffer en række valg i sin egenskab af modtager både før og under samtalen, ligesom modtager også altid vil være i en eller anden tilstand og situation, der påvirker hans evne til at modtage. Modtager kan fx vælge at:

- Være optaget af sig selv og egne hensigter; fx forvente, at afsender siger noget bestemt

8. Saussure har haft svært ved at se fx interjektioner som en integreret del af sproget. Andre brud på sprogets system er paralingvistiske udtryk i form af ufuldstændige sætninger.

9. Levinsons *Generalized Conventional Implicatures* (jf. Levinson 2000) og Sperber og Wilsons Relevance-teori (jf. Sperber and Wilson 2004)

- Være optaget af afsenders behov og hensigt; være åben og prøve at forstå, hvad afsender vil sige.

Intake-grammatikken afpasset efter outputgrammatikken og kan kun observeres, når modtager ytrer sig. Så kan man fortolke, hvordan modtager har opfattet afsenders ytring. Det øjeblik modtager selv siger noget, bliver han imidlertid til afsender.

Et eksempel på de tre grammatikker i en russisk dialog

Som det fremgår, indgår input-, output og intakegrammatik i en struktureret helhed med hver sin funktion. Til at illustrere de tre former for grammatik: Input-, output og intakegrammatik analyseres her et uddrag fra en dialog på russisk.

Den udvalgte tekst på nogle få linier er hentet fra en moderne kriminalroman¹⁰. Hen over flere sider får læseren oplysninger, der forklarer sprogbrugen i tekstuddraget; denne viden bruger jeg i min gennemgang:

To veninder kommer ind på en restaurant hen på eftermiddagen. Den ene er kriminalromanens fortæller og omtaler sig selv som 'jeg'. Den anden hedder Vera.

В маленьком зале оказалось пусто.

– Бинез-ланч закончился, – предостерегла официантка, – заказ по меню.

Я кивнула, а Вера неожиданно накинулась на девушку:

– Мы похожи на оборванок, у которых нет денег на порцию картошки?

– Простите, – улыбнулась официантка, – но иногда посетители просят комплексный обед после шестнадцати часов, вот хозяин и велел сразу предупреждать, во избежание конфликта.

– Оповещай идиоток, а мы не дуры! – не могла успокоиться Вера

Der var helt tomt i den lille sal.

– Der er ikke business lunch [tag-selv-bord] længere, skyndte servitricen sig at sige, – bestilling skal ske efter menukortet

10. Dar'ja Doncova (2006): *Monstry is xorošej sem'i*. Moskva: Eksmo, side 42

Jeg nikkede, men Vera kastede sig uventet over den unge pige:

– Ligner vi måske nogle pjalteproletarer, der ikke har råd en portion kartofler?

– Undskyld, – smilede servitricen, – men det sker, at vore gæster beder om en frokost med flere retter efter klokken 16, og derfor har ejeren givet besked om, at vi straks skal gøre opmærksom på det for at undgå konflikt.

– Den besked kan du give til idioter, men vi er ikke dumme! – Vera kunne ikke falde til ro.

Tekstudsnittet er 'output'. Der er imidlertid meget i teksten, der er underforstået og skal fortolkes. Her kan det hjælpe at operere med begreberne input- og intake-grammatik, nemlig tekstudsnittets elementer af afsenderorientering og modtagers forståelse:

Inputgrammatik: Servitricen er i afsenders rolle i to omgange. Hun har af restaurationens indehaver fået besked på at informere gæsterne om reglerne. Erfaringen er, at gæster kan finde på at komme ind sent på eftermiddagen og forlange frokost. Når servitricen ser de to veninder komme ind, er hun styret af denne erfaring og restauratørens instruks og kommer til at lægge mere vægt på instruks end på høflighed. Hun kunne i stedet have startet med at sige 'velkommen' og høre, hvad gæsterne vil. I outputtet manifesterer inputgrammatikken i første omgang ved en "ordre" (ikke i form af et imperativ, men en administrativ meddelelse) til gæsterne. Kontaktskabende funktioner i form af fx hilsen og spørgsmål glimrer ved deres fravær. I anden omgang har servitricen opdaget, at hendes kommunikation i første omgang ikke lykkedes, denne gang siger hun 'undskyld' og giver en forklaring samtidig med, at hun smiler høfligt.

Intake-grammatik: Den ene af de to veninder (fortælleren) tager ikke servitricens meddelelse ilde op. Forklaringen er til dels, at servitricen ikke optræder provokerende; hendes kropssprog er ikke uvenligt, hun smiler, og hendes tonefald er neutralt. Men især handler den første venindes udrådatiske reaktion om, at hun selv er i en god tilstand; hun har overskud til at forstå, at servitricen bare skynder sig at få sagt, hvad hun nu engang skal sige, og at hun i farten glemmer nogle høflighedsritualer. Intakegrammatikken manifesterer sig her ved hendes nik:

Hun har valgt at hæfte sig ved den del af budskabet, hun skal bruge: Restauranten er åben, de kan få noget at spise. Hun fravælger at kommentere på, at servitricen er kommet med overflødig information.

Den anden veninde oplever servitricens meddelelse anderledes: Hun føler sig i forvejen forfulgt af uheld og dårligt behandlet af andre personer og er derfor nærtagende; hun har en vrede, hun skal have afløb for (senere i teksten får læseren forklaringen), og benytter som anledning, at servitricens opførsel kan opfattes nedladende. I outputtet manifesterer intakegrammatikken sig som et svar på den oplevede undertone i servitricens meddelelse, et angribende retorisk spørgsmål med ekspressivt ordvalg, sarkasme og forsøg på fornærmelse, bl.a. ved at bruge du-tiltaleform. Så snart modtager begynder at sige noget, kommer hun i afsenders rolle, og der er tale om input.

Eksemplet sammenfattes i forenklet form i figuren nedenfor. Output er ordene, som de falder. Input og intake må man dels tænke sig til og kan dels finde henvisninger til andre steder i teksten, men de er helt nødvendige forklaringer på, at output former sig som det gør:

<p>Input (Servitrice) Nå, kommer der gæster nu, på dette skæve tidspunkt? De tror måske, at de kan få frokost. Jeg må forebygge en mulig misforståelse</p>	<p>Output Servitrice: - Der er ikke længere tag-selv-bord. Bestilling skal ske efter menukortet</p>	<p>Intake (Veninde 1) – Vi kan altså få noget at spise. Fint!</p>
<p>Input (Veninde 1) Mon der er åbent så vi kan få noget at spise?</p>		<p>Intake (Veninde 2) – Alle er efter mig. Jeg er forfulgt af uheld.</p>
<p>Input (Veninde 2) Jeg er sur, for alle behandler mig dårligt, jeg vil ikke finde mig i noget længere. Jeg har brug for at afreagere</p>		<p>– Hvad bilder den servitrice sig ind, har vi måske sagt noget om frokost? Hun skal ikke tale ned til os!</p>

<p>Input (veninde 1) Ikke noget problem, at vi ikke kan få frokost. Sød ung pige, denne servitrice!</p> <p>Input (veninde 2) Den tøs skal lære at opføre sig ordentligt</p>	<p>Output Veninde 1: Nikker</p> <p>Veninde 2: - Ligner vi måske nogle pjalteproletarer, der ikke har råd til en portion kartofler?</p>	<p>Intake (Servitrice) Hov, jeg har vist fået sagt noget forkert og skal passe på</p>
<p>Input (servitrice) Jeg vil være venlig, undskyldte og forklare</p> <p>Input (veninde 1) Hvad sker der? Jeg forholder mig afventende</p>	<p>Output Servitrice: (Smiler) Undskyld, men det sker, at vore gæster kommer efter klokken 16 og beder om en frokost med flere retter, og derfor har ejeren givet besked om, at vi straks skal gøre opmærksom på det for at undgå konflikt.</p>	<p>Intake (veninde 2) Hvad fanden bilder hun sig ind? Komplet overflødigt at fortælle mig det. Som om jeg var idiot.</p>
<p>Input (Veninde 2) Hun skal ikke slippe så let. Nu træder jeg på hende</p>	<p>Output Veninde 2: Den besked kan du give til idioter, men vi er ikke dumme</p>	<p>Intake (veninde 1) Vera er oprevet. Jeg må høre, hvad der er galt med hende. Det er synd for servitricen, at hun skal behandles sådan</p>

Input og Intake ligger altså bag ved output, og kommer kun til udtryk i output. Al sproglig ekspressivitet skal findes i output, og følelsernes grammatik er den del af grammatikken, som skyldes følelser hos afsender og modtager. Når modtager ytrer sig, bliver han i teknisk forstand afsender, og hans intake bliver til input. Derfor kan man sige, at sprogets ekspressivitet hører hjemme i inputgrammatikken.

Ekspressivitet og ekspressivitetstyper. Afsender- og modtagerorientering

Ekspressivitet er afsenderorienteret. Afsenderorientering kan have forskellig karakter, herunder varierende grader af modtagerorientering:

- (1) Afsender kan vise følelser i enrum (fx bande højt ved pludselig opstået smerte)
- (2) Afsender kan afsløre følelser i andres tilstedeværelse (fx vise vrede)
- (3) Afsender kan, når han fortæller, dele sin perception med modtageren, og derved rykke virkeligheden tættere på modtageren for at fange hans interesse og gøre ham interesseret og spændt
- (4) Afsender kan appellere følelsesmæssigt til andre, gerne samtidig med, at han selv viser følelse (fx prøve at få nogen til at skamme sig eller provokere dem)
- (5) Afsender kan på en planlagt måde fremkalde følelser hos modtager via poetiske virkemidler (kunstneriske, retoriske).

De konkrete sproglige muligheder for at realisere (1)-(5) kalder vi ekspressivitetstyper. Disse ekspressivitetstyper er lokaliseret i morfologi, syntaks, leksikon samt kulturspecifikke forhold med indflydelse på regler for sprogbbruget.

Beskrivelsesmodel

Karakteristikker af den enkelte undersøgte ekspressivitetstype sammenfattes i afhandlingen ved hjælp af skemaet nedenfor, der udover at beskrive karakteren af afsenderorientering også opfanger en del af de spørgsmål som Foolen har stillet (vedr. semiotisk status og oprindelse):

Benævnelse af ekspressivitetstypen:

Lokalisering i sproget, ordklasse(r):

Funktion (betydning):

Grammatisk kendetegn/særtræk:

Forekomst talesprog / skriftsprog, privat stemme/offentlig stemme:

Kommunikativt fokus (Afsender alene (1), Afsender ikke alene (2), Afsender deler perception med modtager (3), Appel til modtager (3), Poetisk funktion (5)):

Semiotisk status (digitalt indkodet, analogt indkodet, blandingsform; tegnets lydside, indholdsside/image, indholdsside/idea):

Oprindelse (oprindelig ekspressiv form eller overført fra andre dele af det lingvistiske system):

Indvirkning på sprogsystemet og tilpasning til sprogsystemet:

Skemaet bruges alene til opsamling med henblik på at identificere fællestræk og forskelle mellem ekspressivitetstyperne. Generelt foregår studiet af de enkelte ekspressivitetstyper ved induktion for at studere dem i deres egen ret og for at undgå at presse en analytisk skabelon ned over dem, der måske ikke ville kunne rumme alle relevante karakteristika; der refereres til relevant forskning i relation til den enkelte ekspressivitetstype. Det er således ikke samme undersøgelsesmetode, der bruges i de enkelte kapitler. Kapitlet om diminutiver and augmentativer begynder med en dekonstruktion af konventionel viden om emnet; indsamlingen af data i afsnittet om kraftudtryk er sket via spørgeskema til grupper af respondenter med forskellige sociale baggrunde, i andre afsnit udledes ekspressive fænomener gennem analyser af litteratur, og i atter andre er det direkte grammatiske strukturer, der undersøges; nogle steder er det sprogsystemet, andre steder sprogbrugen, der er undersøgelsens genstand.

Eksempelmaterialet er primært hentet fra det russiske nationalkorpus, især nedskrevet talesprog, men også skriftsprog; desuden indgår ordbøger, faglitteratur, aviser, trivallitteratur, blogs og skønlitteratur og forfatterens personlige sproglige iagttagelser under talrige arbejdsophold i Rusland gennem ca. 25 år. Indfødte russiske informanter har kontrolleret de anførte eksempler og fortolkningen af dem.

Identificerede forekomster af ekspressivitet:

Ekspressivitetstyper

I de enkelte kapitler i afhandlingen rettes opmærksomheden mod de enkelte forekomster af ekspressivitet, altså følelsesladet afsenderorientering, sådan som de forefindes inden for morfologi, syntaks, leksikon og i kulturspecifikke forhold, der påvirker regler for sprogbrugen. Der identificeres følgende forekomster, som kaldes ekspressivitetstyper:

MORFOLOGI

Onomatopoietika

Onomatopoietika er en tilstræbt efterligning af lyd i virkeligheden, der tjener det formål at bringe virkeligheden nærmere på modtager og derved gøre fortællingen mere intens. Trods forsøget på at efterligne naturlyd, er der dog tale om en uklar lydskitse, og modtagers eller læserens identifikation af, hvad lyden står for, sker kun i kraft af konteksten.

Lydefterligninger afviger ofte fra sprogets fonotaktiske struktur. I tegneserier undlader man gerne de kodificerede lydord som fx *plask*, *bang*, men fabrikerer nye ord, der kommer nærmere på den rigtige naturlyd, men som til gengæld afviger. En rømmelyd som *hm* eller russisk *эм* kan også skrives på flere måder, fx *hmm...* eller *кхм* og alle disse lydord afviger.

Ord af fremmedsproglig oprindelse

Fremmede ord kan i kraft af deres fonetiske anderledeshed få en særlig udtrykskraft. Ofte vil de have neutrale synonymer med oprindelse i det nationale sprog. På dansk kender vi *afdanke*, der kommer fra tysk og oprindeligt bare betyder 'pensioneret'. På russisk kunne man som eksempel nævne *кайф*, der har arabisk oprindelse.

Rim

Rim intensiverer budskabet ved at skabe en lydæssig illusion om en dybere sammenhæng mellem de begreber, hvis lydbilleder rimer på hinanden. Tegnet (pseudo) motiveres derved.

Ordleg

Ordleg skaber en lydæssig illusion om, at fænomener, hvis betegnelser ligner og lyder som hinanden, har noget med hinanden at gøre – tegnet (pseudo)motiveres. Fx indgår ordet *VOLVO* i en reklametekst i ordet *γδοVOLVcmøue*, som egentlig betyder ‘fornøjelse’. På dansk er der en lykkepille, der hedder *Modigen*; ordet udtales som et medicinsk udtryk, men består reelt af to danske ord, der fortæller hvad pillens intenderede virkning er.

Diminutiver og augmentativer

Diminutiver og augmentativer repræsenterer en bred variation af følelsestoner. Hvis det er præcision, der er den talendes ærinde, vil han undlade at bruge et diminutiv eller augmentativ, men i stedet anvende fx et passende adjektiv, der indeholder betydningen ‘lille’ eller ‘stor’. En måske overset funktion ved diminutiver og augmentativer er, at de kan fremhæve tegnets image-side, dvs. afsender understreger deres fysiske egenskaber, og derved bringes virkeligheden tættere på, og der sættes associationer og fantasi i gang. Når der på russisk siges *μου подружки*, dvs. ‘mine veninder’ i diminutivform, tænker afsender på nogle bestemte få nære veninder, som hun tydeligt ser for sig, mens hun med sin private stemme omtaler dem kollektivt.

Der kan ofte forekomme en særlig kongruens mellem adjektiver og substantivderivat (diminutiv eller augmentativ), således at begge kan stå i en ekspressiv form, eller et kvantitativt, meliorativt eller pejorativt adjektiv kan diktere, at det substantiv, der lægger sig til, bliver et diminutiv eller augmentativ. Diminutiv- og augmentativformer bevarer grundordets køn trods suffiksets grammatiske køn, hvilket måske kan opfattes som et “sammenstød” med sprogsystemet, eller tværtimod måske som en lingvistisk markør for ekspressiv formdannelse.

Metonymisk og metaforisk orddannelse

Den anden store gruppe af ekspressive substantiviske orddannelser ved siden af diminutiver udgøres af metonymiske ekspressive nomina actionis (dannet af verber) og nomina attributa (dannet af adjektiver). En person kan blive identificeret med en enkelt egenskab, der er en bevidst for snæver karakteristik, fx *babnik*, (*бабник*, ‘skørtejæger’), af *baba* (*баба*), ‘kvinde’. Det er ikke suffikset i sig selv, der signalerer ekspres-

sivitet (som diminutiver og pejorative suffikser gør); ekspressiviteten skyldes alene metonymi.

Ved at sætte suffixer fra ét betydningsområde på ord, der hører til et andet, opstår en konflikt mellem to betydningsværdier, som opleves ekspressiv. På dansk signalerer suffixet *-eri* 'et sted, hvor der produceres noget', fx 'stutteri', 'slagteri', 'bageri'; når dette suffix indgår i forbindelser som 'virtuoseri', 'griseri', bliver disse ekspressive. Et tilsvarende eksempel på russisk er suffikset *-ня́*, der kendes fra verbaldannelser som *болтовня* 'kævlen', *беготня* 'renden rundt', *шепотня* 'hvisken', *западня* 'fælde' (noget man falder ned i); suffikset signalerer ekspressivitet, når det danner kollektive betegnelser: *солдатня* 'soldatervæsen', *суетня* 'tummel'.

Ekspressiv metaforisk orddannelse har vi i de tilfælde, hvor det afledte ord i forhold til grundordet får en overført betydning, fx dannes *наплевательский* 'foragtelig' (= til at spytte på) af *плевать* 'spytte'; *зубы скалить* 'grine' (egl. 'vise tænder') bliver til *зубоскал* 'en spottefugl, en der gør nar'

Elliptiske orddannelser

Elliptiske orddannelse er en sammentrækning af et udtryk bestående af et adjektiv og et substantiv, hvor enten adjektiv eller substantiv fra det oprindelige udelades og der tilforordnes et suffiks. På dansk kender vi ellipser som *fritteren* i stedet for 'fritidshjemmet'. Ellipser bruges inden for en indforstået kreds, er langtfra altid ekspressive, men blot bekvemme forkortelser for udtryk, der bruges tit. De er ekspressive, når deres konnotation af velkendthed bliver til en tone af intimitet.

Ekspressiv udnyttelse af genus-, numerus- og kasuskategoriene

Genus-, numerus- og kasuskategoriene kan bruges på en speciel måde, der har en ekspressiv virkning, fx etisk dativ og anvendelse af hunkøn på hankøn, leg med grammatisk køn som om det var naturligt køn, flertal i stedet for ental, fx *во времена Петра Великого* 'i Peter den Stores epoke', hvor ordet 'tid' i kraft af flertalsformen tilføjes en tone af højtidelighed. Fra dansk kendes ekspressivt flertal i udtrykket 'det var tider'.

Adjektivets og adverbiers ekspressive orddannelser

Der kan gennem orddannelse tilføres en følelsestone til adjektivets/adverbets karakteristik, i nogle tilfælde en graduering (diminutiv, augmentativ) eller anden modificering eller intensivering/forstærkning. Det grammatiske kendetegn er suffigering, herunder også agglutineringer af suffikser. Fra dansk kender vi dannelser med affikser som 'mega-', 'super-'.

Verbers ekspressive orddannelser

Ved orddannelse kan der tilføres en følelsestone til den situation verbet betegner. Manifestationsformerne er: Kreativ nuancering og personliggørelse af sproget i forbindelse med dannelsen af aspektpar og aktionsarter; der er eksempler på forfattere, som bruger ikke-normative præfikser for at opnå en særlig virkning, fx *взвидеть* ('få åbnet sit blik for') i stedet for *увидеть* ('se'). På dansk er et udtryk som '*Hvad har du gang i?*' ekspressivt i forhold til, 'Hvad er det du gør?' Der er affikser, der har en tendens til at indgå i ekspressive ord. Der findes verbaldiminutiver, såsom *спатиньки* ('viselulle'). Endelig findes der verbale metonymier, der karakteriserer en person for snævert og derved bliver ekspressive, fx *жадничать*, 'være en fedterøv' *сплотничать*, 'snedkerere' *умничать*, 'gå rundt og spille klog'.

SYNTAKS

Dialog, direkte tale, polyfoni

Afsender kan dele sin perception med modtager, der så kommer tættere på virkeligheden, hvilket har en ekspressiv effekt. Dialog og direkte tale har denne effekt. Polyfoni går ud på, at der i en tekstenhed er komprimerede udsagn fra flere afsendere, altså flere stemmer til stede, som markerer sig ved forskelligt ordvalg og tonefald. Men fortælleren bruger ikke oversætninger ('hun sagde, at') eller indskudsled ('mente han'), der kunne præcisere, hvem der gør hvad, siger, tænker og føler noget. Syntaktisk er polyfoni derfor karakteriseret ved fraværet af styrende sætninger og indskudsled. Læseren skal selv lytte sig frem til, hvis stemme det er der taler.

Emfase og ordstilling

Afsender kan markere sin subjektivitet ved betoning (emfase). Russisk har særlige udråbsord og partikler (fx *Ну и, же*), der bruges til at mar-

kere subjektiv betoning. Betoning bruges ofte på grund af afsenders forventning om modtagers holdning og reaktion. Afsender kan også dele sin perception med modtager ved at bruge omvendt ordstilling med verballet på første plads.

Interjektioner

Interjektioner danner rammen om samtalerne tur-tagning, inklusiv optakt, henvendelse, vedligeholdelse af kontakt, reaktion/svar. Der er ækvivalenter til sætninger, faste ordformer, der ikke bøjes. I vid udstrækning er de polyseme; deres betydning konkretiseres af de sætninger, de indleder eller afslutter. Inventaret af interjektioner udvides og inddeles i første-, anden- og tredjepersons interjektioner, og i konsekvens af deres grammatiske funktion omdøbes interjektionerne til diskurspartikler. Der findes neutrale interjektioner såsom 'ja', 'nej' og 'måske'. Men mange interjektioner, både de primære, som oprindeligt er efterligninger af naturlyde (skrig, nydelses- og glædeslyde), og de sekundære, som er faste udtryk, herunder religiøse besværgelser og kraftudtryk, har karakter af følelsesudbrud.

KULTUR

Kulturbetinget ekspressivitet

Kultur minder om sprog ved at være betydningsbærende, og har ligesom sprog en udtryks- og en indholdsside. I kapitlet herom gennemgås en model for kulturforandring; i kraft af kulturens forandringsproces kan visse former for sprog brug med tiden blive politisk ukorrekt. Følelse kan udtrykkes med afsæt i kulturens værdier. Der findes ekspressive metaforer og metonymier hentet fra livet i kulturen og (kultur)historien. Nogen ekspressivitet opstår ved, at der stødes an mod kulturens normer, hvilket kommer til udtryk i fx eufemismer.

Ekspressive kulturbetingede metaforer er generelt poetiske omskrivninger, der bygger på lighed med det, man egentlig mener. Metaforer er ofte upræcise, men de sætter fantasien i gang hos afsender og modtager. I lingvistisk forstand er der tale om, at såvel tegnets image-side som dets ide-side på indholdsplanet bringes i spil: Modtager opfatter både det egentlige budskab (idé) og ser det konkrete billede, der bruges, for sig.

Det konkrete billede, der fremmanes, bliver det ekspressive element i form af positive eller negative associationer. Når man på russisk ønsker held og lykke med et udtryk fra saunaen *С добрым паром* giver det kulturelt indforstået effekt med positive associationer til noget, russere elsker. Når danskere taler om 'vores hjemlige andedam' lægger man afstand til dansk provinsialisme.

Kulturbetingede eufemismer er en særlig form for metaforer, der bruges, fordi man ikke ønsker at sige direkte, hvad sagen handler om. Nogle eufemismer har som funktion at sløre, hvad der tales om, over for uvedkommende, og samtidig sende et hemmeligt, indforstået signal til modtager. Eksempel: Når der i russiske annoncer tilbydes en *lejlighed med perspektiv* (*перспективная квартира*), hentydes der til, at den nuværende beboer er gammel eller syg, så den snart bliver ledig. Når nogle oprørere er blevet *uskadeliggjort*, kan det meget vel betyde, at de er blevet dræbt.

Ekspressive kulturbetingede metonymier ligner mekanismen ved ekspressive metaforer. Tegnets image-side aktiveres ved valg af et synonym, der fremhæver et særligt betydningselement, hvorved ekspressiviteten opstår. Et eksempel, der er gyldigt på såvel dansk som russisk, er: *Onde tunger siger* (*злые языки говорят*)

Kraftudtryk

Kraftudtryk skal lette presset hos den talende, der er ved at eksplodere af en følelse, i mange tilfælde chok og vrede. Den talende får afløb og lindring, forsvarer sig eller angriber, tager afstand.

Kraftudtryk har en labil, grænsende til polysem og indeksikalsk¹¹ betydning med en tydelig følelstone. De fungerer som ekspressive synonymer til substantiver, adjektiver og verber eller er sekundære interjektioner. De lader sig let kombinere med hinanden og har en egenskab af faste talemåder, *formulaic language*. De lader sig let kæde sammen til længerevarende udbrud. De eufemismer, der skal erstatte dem i et mere moralsk acceptabelt sprog ligger i deres lydbillede tæt på de tabuerede ord. Fra dansk kender vi 'for søren', der er en eufemisme for 'for

11. Peger altid tilbage til afsender

satan'. På russisk er *ёлки-палки* synonym for *ёб твою мать* (der ordret betyder 'jeg har kneppet din mor'). Eufemismen ligger lydmæssigt tæt op ad det tabuerede udtryk, men de to ord i eufemismen betyder også 'grantræer – stokke'. Der findes også metonymiske kraftudtryk, som består af en kerne med et tabueret ord og et suffiks og/eller præfiks. Eksempel: *Забись*, 'fuck you' eller *дурак*, 'fjols'. De tabuerede kraftudtryk stammer ikke kun fra den seksuelle sfære, men også i høj grad fra religion. Der opstilles i kapitlet en top-ti liste over kraftudtryk, såvel tabuerede som eufemismer.

Overvægt af negative ord i sproget

De ovenfor nævnte ekspressivitetstyper dækker tilsammen hele sprogets ekspressivitet, de negative og positive følelser, som udtrykkes under sproghandlingen. De er muligvis ikke ligeligt fordelt. Afhandlingen bekræfter den iagttagelse, der er gjort af ordbogsforfattere¹², at sproget synes at have en overvægt af negative udtryk, hvilket kan hænge sammen med menneskets psyke og behov for overlevelse. Heraf følger, at også den ekspressive kategori må have en slagside med flest pejorative udtryk og udtryk for negative følelser.

Konklusion

Ekspressivitetstyperne har en række fællestræk, som kan tale til støtte for eksistensen af en ekspressiv kategori på tværs af morfologi, syntaks, leksikon og kultur. Disse fællestræk er igennem afhandlingen forsøgt fastholdt i det beskrivelsesskema, som afslutter hvert kapitel. Det kan konkluderes, at det russiske sprogs ekspressive kategori har en række lingvistiske fællestræk, dog med visse – uproblematiske – indre variationer og modsætninger, her markeret ved 'Og.'

- Afsenderorientering, at visse følelse Og: Spontan eller kalkuleret modtagerorientering, dvs. at afsender vil vække følelse
- Betydelig forekomst i sprogets private stemme Og: Forekomst i sprogets offentlige stemme (poetisk funktion)

12. Iordanskaja, Lidija and Slava Paperno (1996): *Russian-English Collocational Dictionary of the Human Body*. Columbus, Ohio.

- Følelsesmæssig karakterisering ved særlig orddannelse, brug af metaforik og metonymi
- Labilt, polysemnt følelsesmæssigt betydningsindhold
- Nærhedsskaben i form af brug af tegnets image-side (kendthed, intimitet) *Og*: Nærhedsskaben i form af, at afsender deler sin perception med modtager (suggestion)
- Inhærent ekspressivitet *Og*: Adhærent ekspressivitet ved brug af oprindeligt ikke-ekspressive elementer
- Integration i sproget og kulturen *Og*: Sammenstød med sprogets struktur og kulturen

Med etableringen af en ekspressiv kategori er der identificeret en sproglig mekanisme, en ekspressiv afsenderorientering, der kan forklare en række grammatiske fænomener, som måske ellers ville blive betragtet som undtagelser eller besynderligheder. Den kaster nyt lys over de derivative orddannelser, bidrager til en afklaring af interjektionernes funktion, så de kan etableres i en udvidet ordklasse af diskurspartikler, forklarer visse forhold ved ordstilling og emfase samt afmystificerer og rehabiliterer kraftudtryk. Psykologi og kulturanalyse er brugt som hjælpevidenskaber for at give supplerende forklaringer på det sproglige fænomen ekspressivitet.

Det er ekspressivitet i det russiske sprog, der er blevet undersøgt i afhandlingen, understøttet af eksempler fra dansk og undtagelsesvis også andre sprog. Nogle forekomster af ekspressivitet er specielle for russisk (især de derivative ekspressive formdannelser), andre ekspressivitetstyper gælder for andre sprog, jeg kender, og er formentlig mere eller mindre universelle.

Lignende følelses-grammatikker vil kunne udarbejdes for andre sprog under hensyntagen til sprogenes systemer og kulturelle kontekst.

Henvisninger

Durst-Andersen, Per (2011): *Linguistic Supertypes. A Cognitive–Semiotic Theory of Human Communication*. Mouton de Gruyter.

- Foolen, Ad (1997): The expressive function of language: Towards a cognitive semantic approach. *The Language of Emotions*, edited by Susanne Niemeyer, René Dirven. Amsterdam. John Benjamin's Publishers.
- Frijda, Nico H. (1986). *The Emotions*. Cambridge: The Press Syndicate of the University of Cambridge
- Iordanskaja, Lidija and Slava Paperno (1996): *Russian-English Collocational Dictionary of the Human Body*. Columbus, Ohio
- Krysin, L. P. (2003): *Sovremennyj russkij jazyk*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury
- Levinson, Stephen (2000): Presumptive meanings. The theory of Generalized Conversational Implicatures. Cambridge, MA: The MIT Press
- Sperber Dan and Deidre Wilson (2004). Relevance theory. I L.R. Horn og G. Ward (eds.): *The Handbook of Pragmatics*, 607-632. Oxford: Blackwell

